

ROLNICTWO WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO W ASPEKCIE INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

Barbara ROSZKOWSKA-MĄDRA *

1. Wstęp

Produkcja rolnicza prowadzona jest w określonych warunkach przyrodniczych i ekonomiczno-organizacyjnych, które decydują o możliwościach rozwojowych rolnictwa. Warunki przyrodnicze decydowały pod koniec lat 80-tych w 40-50% o strukturze i poziomie produkcji rolniczej w Polsce [2]. Badania prowadzone nad intensywnością organizacji produkcji rolniczej dowiodły, że w warunkach gospodarki rynkowej wzrasta znaczenie (siła oddziaływania) warunków ekonomiczno-organizacyjnych. Jednak wpływ warunków przyrodniczych nadal jest znaczący. Ponadto o możliwościach produkcyjnych rolnictwa decyduje infrastruktura techniczna obszarów wiejskich (zaopatrzenie w wodę, komunikacja i łączność itp.) oraz poszczególnych gospodarstw (wyposażenie w budynki i budowle, gospodarka wodno-ściekowa itp.).

Celem pracy jest przedstawienie uwarunkowania stanu i możliwości produkcyjnych rolnictwa województwa podlaskiego przez warunki przyrodnicze i ekonomiczno-organizacyjne.

2. Uwarunkowania przyrodnicze regionu

Przebieg warunków atmosferycznych wpływa na wyniki ludzkiego gospodarowania. Widać to bardzo wyraźnie w dziedzinie gospodarki rolnej, dla której największe znaczenie mają stosunki termiczne, opady oraz przebieg stanów pogody, wpływający na rozkład pracy w rolnictwie.

Znaczna rozciągłość województwa w kierunku południkowym sprawia, że obszar ten wykazuje poważne różnice klimatyczne między częścią północną a południową, podkreślone też różnicami wysokości nad poziomem morza oraz rzeźbą terenu. Różnice te znalazły wyraz w wydzieleniu dwóch dzielnic rolniczo-klimatycznych Polski: mazurskiej i podlaskiej, na obszarze których leży woj. podlaskie, zajmując wschodnie ich części [10].

Do dzielnicy mazurskiej zaliczone zostały powiaty: suwalski, sejneński oraz północne części powiatu grajewskiego i augustowskiego. Dzielnica podlaska obejmuje pozostały obszar województwa. Różnice między tymi dzielnicami w zakresie wybranych elementów klimatycznych ilustruje tabela 1.

* dr Barbara Roszkowska-Mądra, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomiczny

Tab. 1. Wybrane elementy klimatyczne dzielnicy mazurskiej i podlaskiej

Wyszczególnienie	Dzielnica	
	mazurska	podlaska
temperatura średnia roczna w °C	6,0-6,5	6,5-7,5
dni z przymrozkiem (temp. poniżej 0°C)	130-150	110-135
dni mroźne (maks. temp. poniżej 0°C)	50-65	50-60
dni b. mroźne (maks. temp. poniżej -10°C)	5-9	3-5
daty przymrozków: pierwsze jesienne	1-10 X	10-20 X
ostatnie wiosenne	10-25 V	1-10 V
okres zalegania pokrywy śnieżnej	10 XI-25 III	25 XI-10 III
roczna suma opadów w mm	600-700	500-600
dni z opadami	165 -190	150-180
okres robót polowych	10 IV-20 XI	25 III-10 XII
długość okresu wegetacyjnego	170-190	190-205

Źródło: [10]

Obszar województwa podlaskiego charakteryzuje się niesprzyjającymi warunkami przyrodniczymi dla produkcji rolniczej. Decyduje o tym przede wszystkim krótki okres wegetacji, którego długość w Polsce średnio wynosi 210 dni i waha się od (170-205 dni w woj. podlaskim) do ponad 220 dni na Dolnym Śląsku. Dla porównania w Niemczech długość okresu wegetacji waha się w przedziale 215-265 dni [4]. Tak krótki okres wegetacyjny przy stosunkowo niskich temperaturach w jego początkowym okresie ogranicza możliwość efektywnej wegetacji niektórych upraw oraz wymaga większej koncentracji robót polowych. Ogranicza on również szczególnie w dzielnicy mazurskiej możliwość stosowania na większą skalę poplonów ścierniskowych. Krótki okres wegetacji limituje także ilość ciepła dostępną dla roślin uprawnych, która może utrudniać uprawę pszenicy, buraków cukrowych, a niekiedy i ziemniaków na obszarach północnych województwa. Mniejsza ilość ciepła dostarczana roślinom w powiązaniu z krótkim okresem wegetacyjnym ogranicza rozwój gospodarki sadowniczej głównie w części północnej województwa. Szkodliwe działanie niskich temperatur na uprawy polowe łagodzi pokaźnej najczęściej grubości pokrywa śnieżna, która na południu województwa zalega od 76 do 96 dni, zaś na północy 90-128 dni. Podobną rolę jak warunki termiczne spełniają w gospodarce rolnej opady kształtując reżim wodny roślin uprawnych. Sumy opadów rocznych na terenie województwa podlaskiego nie odbiegają od średnich wartości dla całego kraju. Stosunkowo niskie sumy opadów w kwietniu, maju, a często i czerwcu powodują, zwłaszcza na terenie o przewadze gleb lekkich, niedobory wilgoci w glebie, szczególnie dotkliwie odczuwalne są przez zboża i motylkowe jednoroczne, które otrzymują wówczas zaledwie 70-80% wymaganej wilgotności. Pod względem zarówno rozkładu, jak i ilości opadów w okresie wegetacyjnym woj. podlaskie ma dość korzystne warunki. Na okres wegetacyjny przypada

bowiem ponad 70% ogólnej liczby opadów, czyli (poza nielicznymi wyjątkami) ponad 400 mm. Suma ta, poza użytkami zielonymi, zbliżona jest do optymalnych potrzeb wilgotnościowych głównych upraw stosowanych w woj. podlaskim. Maksimum opadów przypadające na miesiące letnie: lipiec i sierpień sprzyja bardziej uprawie okopowych niż zbóż, zbiega się bowiem z okresem żniw, opóźniając sprzęt zbóż i wydatnie zwiększając nakłady pracy.

Odrębność klimatyczna województwa podlaskiego wyraża się jego względnym kontynentalizmem, tj. długością zimy, stosunkowo krótkim przedwiosniem, najkrótszym w Polsce okresem wegetacyjnym i najniższą średnią temperaturą (od 5,6 do 7⁰C). Te cechy klimatu sprawiają, że jest on stosunkowo najmniej korzystny dla rolnictwa.

Opracowana w IUNG waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej uwzględnia w sposób syntetyczny jakość i przydatność rolniczą poszczególnych elementów środowiska (gleba, agroklimat, rzeźba terenu, stosunki wodne). Wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej w województwie podlaskim (tab. 2), wynosi zaledwie 55,0 punktów i jest on wyraźnie niższy od występującego średnio w kraju o 11,0 punktów.

Tab. 2. Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce wg IUNG

Wyszczególnienie	Województwo podlaskie	Średnio dla Polski
Wskaźnik bonitacji: gleb (użytków rolnych)	41,0	49,5
agroklimatu	7,5	9,9
rzeźby terenu	3,7	3,9
warunków wodnych	2,8	3,3
Ogólny wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej w punktach	55,0	66,6

Źródło: [8, 9]

Wskaźnik bonitacji agroklimatu w Polsce, podobnie jak wskaźnik bonitacji gleb wynosi 75-80 punktów w porównaniu ze 100 punktami dla Europy Zachodniej (Belgia, Francja, Holandia, Niemcy). W sumie wartość przeciętna rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce wynosi 57-64 punktów bonitacyjnych, przy przyjęciu 100 punktów dla Europy Zachodniej, a więc potencjał produkcyjny polskiego rolnictwa jest niższy o około 40 punktów w porównaniu z Europą Zachodnią [3].

Województwo podlaskie dysponuje olbrzymim potencjałem ziemi rolniczej: blisko 60% powierzchni województwa zajmują użytki rolne, natomiast w UE 42,3% powierzchni. Użytki zielone w omawianym regionie stanowią 32,0% powierzchni gruntów będących w użytkowaniu rolniczym, co ma z pewnością wpływ na specjalizację tego województwa w chowie bydła. Zarówno wśród gruntów ornych, jak i użytków zielonych przeważają słabe gleby, o niskiej war-

tości produkcyjnej (klasy bonitacyjne: V, VI i VIz, które stanowią 44,9% gruntów ornych i 55,6% użytków zielonych), gleby te należą do kompleksu 6, 7 i 9, na których można uprawiać rośliny o mniejszych wymaganiach glebowych i na których uzyskuje się mniejsze plony. W Polsce średnio takich gleb jest 32,3% na gruntach ornych i 42,6% na użytkach zielonych. W takim porównaniu sytuacja województwa podlaskiego jest szczególnie niekorzystna.

3. Uwarunkowania ekonomiczno-organizacyjne i efekty produkcji rolnej w regionie

W skali województwa, aż 93,8% spośród ogólnej liczby gospodarstw stanowią indywidualne gospodarstwa rolne, których funkcjonuje około 103 tys., a średnia ich powierzchnia wynosi około 13,5 ha i jest o ponad 50% większa od przeciętnej dla Polski i o 4 ha mniejsza od średniego gospodarstwa w krajach Piętnastki. Gospodarstwa o powierzchni powyżej 10 ha wykorzystują tu ponad 75% UR, a średnio w kraju wielkość ta wynosi około 50%. Pomimo że omawiany obszar posiada znacznie korzystniejszą strukturę agrarną w stosunku do reszty kraju, to w rolnictwie zatrudnionych jest około 45% ludności zawodowo czynnej, przy średniej dla kraju 27%.

Według danych FAO (przyjmujące zatrudnienie w polskim rolnictwie na poziomie 21,7% ogółu zatrudnionych) poziom zatrudnienia jaki jest w polskim rolnictwie Holandia osiągnęła w 1945 r., Dania – 1955 r., Irlandia – 1975 r., Portugalia – 1985 r., a Grecja – 1995 r. [1].

Obok słabej jakości użytków rolnych, niski jest również poziom agrotechniki w województwie podlaskim. W związku z tym plony uzyskiwanych ziemiopłodów w woj. podlaskim są znacznie niższe aniżeli średnio w Polsce i w krajach UE. Uzyskiwanie niskich plonów roślin uprawnych wiąże się także z wadliwą strukturą zasiewów, w której dominują rośliny zbożowe, które stanowiły w strukturze zasiewów 76,8% w 2000 r., stosowaniem niskich nakładów na produkcję (niskie dawki nawożenia mineralnego; obniżenie stosowania środków ochrony roślin oraz mniejsze korzystanie z wysoko kwalifikowanego materiału siewnego oraz zbyt rzadkie wapnowanie gleb, czego wyrazem jest 43% gleb o odczynie kwaśnym i b. kwaśnym w województwie) i nieprzestrzeganiem terminów agrotechnicznych. Niestosowanie zalecanych technologii produkcji wynika z niskich kwalifikacji osób prowadzących gospodarstwa rolne oraz związane jest z brakiem pełnej mechanizacji tych gospodarstw. Jak wynika z danych Powszechnego Spisu Rolnego (1996) w dawnych województwach (białostockim, łomżyńskim i suwalskim), które weszły w granice administracyjne obecnego woj. podlaskiego około 50% użytkowników indywidualnych gospodarstw rolnych posiadało wykształcenie podstawowe i niepełne podstawowe. Ponadto wyniki tegoż spisu wykazały, że w Polsce zaledwie 30% użytkowników prowadzących gospodarstwa rolne o powierzchni ponad 100 ha użytków rolnych posiada wykształcenie wyższe. W województwie wysoki udział w strukturze ludności zamieszkałej w gospodarstwach rolnych stanowią osoby w wieku popro-

dukcyjnym (20,3%) i w wieku przedprodukcyjnym (26,6%). Niekorzystna sytuacja występuje w grupie osób w wieku produkcyjnym z uwagi na duży odsetek ponad 35% w wieku niemobilnym powyżej 45 lat. Osoby te mają ograniczoną przedsiębiorczość i trudności ze zmianą zawodu.

Tab. 3. Porównanie efektów produkcji rolniczej w woj. podlaskim, Polsce i Unii Europejskiej

Wyszczególnienie	Województwo podlaskie (1999)	Polska (1999)	Unia Europejska (1997)
Plony w dt/ha:			
pszenica	2,80	3,62	6,04
jęczmień	2,50	3,17	4,56
ziemniaki	19,90	20,04	31,84
buraki cukrowe	37,80	37,90	55,84
obsada szt./100 ha			
UR:			
bydło	56,6	36,0	58,2
trzoda	89,6	101,0	82,0
Udój mleka od krowy w litrach	3322	3510	5405

Źródło: [5, 6, 7]

W latach 1998/99 zużycie nawozów sztucznych w woj. podlaskim wynosiło średnio 78,5 kg/ha i było niższe o 8,9 kg od średnich dawek stosowanych w Polsce. Jest to zużycie znacznie mniejsze niż w krajach Piętnastki (Hiszpania – 144 kg, Włochy – 222 kg, Niemcy – 241 kg, Francja – 277 kg. Na 1 ha gruntów ornych zużywa się w Polsce 0,6 kg substancji aktywnej pestycydów, co w porównaniu z ich zużyciem w krajach UE jest wielkością wielokrotnie mniejszą (Belgia – 11,9 kg, Włochy – 10,7 kg, Holandia – 5,2 kg) [1].

Województwo podlaskie jest obszarem specjalizującym się w chowie bydła, dotyczy to szczególnie obszaru byłego województwa łomżyńskiego. Obecnie obsada krów i bydła ogółem w przeliczeniu na 100 ha UR jest tu o około 50% większa w porównaniu ze średnią krajową. W omawianym regionie jest wiele gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka, do powstania których przyczynił się z pewnością realizowany od 1990 r. przy pomocy rządu holenderskiego program „TUROŚL”.

Obsada trzody chlewnej na 100 ha UR w województwie wynosi 89,6 szt. i jest o 11,4 szt. mniejsza od średniej obsady w kraju. Spośród krajów unijnych wyższą obsadę posiada Dania – 444 szt., Belgia – 496 szt., Niemcy – 143 szt., a niższą Francja – 51 szt., Wlk. Brytania – 48 szt., Włochy – 83 szt.

Duży udział użytków zielonych będących w użytkowaniu rolniczym i postępująca specjalizacja w chowie bydła, pomimo niesprzyjających produkcji rolniczej warunków siedliskowych, sprawiają, że poziom produkcji rolniczej w województwie podlaskim jest stosunkowo wysoki. W sprzedaży produktów

rolnych w 1999 r. 87,9% stanowiła produkcja zwierzęca, mleko 74,9%. Wydajność mleczna krów w 1999 r. wynosiła 3322 l i stanowiła 61,5% wydajności krajów UE.

Największe dysproporcje pomiędzy rolnictwem polskim a unijnym dotyczą wyposażenia w infrastrukturę techniczną. W krajach Europy Zachodniej (Dania, Niemcy, Holandia, Wielka Brytania) pod względem wyposażenia w sieć wodociągową, kanalizacyjną, gazową, wieś nie różni się od miasta. Polska, a w szczególności województwo podlaskie ma w tym zakresie jeszcze wiele do zrobienia. W Polsce zaledwie 8,5% ludności wiejskiej odprowadza ścieki do oczyszczalni i tylko 10% korzysta z sieci kanalizacyjnej. W województwie podlaskim w 2000 r. długość sieci wodociągowej na 100 km² powierzchni wynosiła zaledwie 50% średniej długości sieci wodociągowej, 40,8% sieci kanalizacyjnej i 13% sieci gazowej w Polsce. Gęstość linii kolejowych i dróg publicznych jest odpowiednio o 53,5% i 44,4% mniejsza od średniej gęstości w Polsce. Niski poziom infrastruktury technicznej stanowi niewątpliwie kolejną barierę rozwoju województwa.

4. Kierunki rozwoju rolnictwa w regionie

Podane powyżej uwarunkowania ograniczają znacznie konkurencyjność rolnictwa tego regionu, w porównaniu do innych obszarów Polski oraz krajów UE. Rolnictwo podlaskie pomimo wielu słabych stron ma także wiele atutów. Upatrywać ich należy przede wszystkim w znacznej jego naturalności. W tym kontekście należy podkreślić, że w woj. podlaskim znaczną część produkcji rolnej wytwarza się na obszarach i w otulinach obszarów prawnie chronionych (40% powierzchni województwa), a cały obszar województwa należy do obszaru ZPP i to kwalifikuje go do rozwoju proekologicznych metod gospodarowania w rolnictwie. Żywność pochodząca z podlaskiej wsi jest żywnością wyprodukowaną najczęściej w sposób ekstensywny (niewielkie dawki nawożenia mineralnego, środków ochrony roślin, pasz przemysłowych dla zwierząt), stanowiącą potencjalnie atrakcyjną ofertę eksportową podlaskiego rolnictwa. Prowadzenie gospodarki rolnej na ekologicznych zasadach w połączeniu z alternatywnymi sposobami gospodarowania, takimi jak agroturystyka, wzbogaciłoby dotychczasowe tradycyjne formy gospodarowania, stając się jednym z czynników rozwoju obszarów wiejskich województwa podlaskiego. Wymaga to jednak znaczącego wsparcia finansowego i merytorycznego. Znacznych więc szans rozwoju rolnictwa podlaskiego należy upatrywać w możliwości korzystania z programów rolno-środowiskowych, które wprowadzają dotacje finansowe dla rolników z tytułu prowadzenia przyjaznych dla środowiska sposobów gospodarowania na terenach cennych przyrodniczo. Integracja Polski z Unią Europejską stwarza szansę na znaczne rozszerzenie zakresu wsparcia rozwoju obszarów wiejskich m.in. o działania związane z przygotowaniem i wdrażaniem wieloletnich programów rolno-środowiskowych, które pozwolą zachować unikatowe walory przyrodnicze polskiej przestrzeni produkcyjnej oraz stworzyć warunki systemowe do rozwoju rolnictwa ekologicznego i rynku żywności ekologicznej w celu pełnego wykorzystania możliwości, jakie tkwią w dobrym stanie zachowania obszarów rolnych, wolnych od przენawożenia. Istotnym więc

dla województwa podlaskiego jest kształtowanie się modelu produkcji rolniczej ekstensywnej, ale jednocześnie produktywnej, w pełni zharmonizowanej z wymogami środowiska, oraz promocja i organizacja rynku zbytu tej produkcji.

5. Podsumowanie

Ograniczenia przyrodniczo-prawne obowiązujące na obszarach chronionych, które zajmują około 40% obszaru województwa oraz gorsze od przeciętnych w kraju warunki glebowo-klimatyczne zdecydowanie redukują produktywność i ograniczają formy użytkowania rolniczego, wiążące się z intensyfikacją produkcji rolniczej na tym obszarze. Jednocześnie sprzyjają one rozwojowi gospodarki rolnej opartej na ekologicznych zasadach w połączeniu z rozwojem agroturystyki, do której rozwoju szczególnie predestynowany jest teren województwa podlaskiego, ze względu na swoje szczególne walory środowiskowo-kulturowe. Agroturystyka, obok rolnictwa ekologicznego, stanowi potencjalną możliwość aktywizacji obszarów wiejskich województwa podlaskiego, które nie ma szans na rozwój rolnictwa intensywnego, a charakteryzuje się walorami wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej.

Literatura

1. Bański J., *Wieś i rolnictwo u progu Unii Europejskiej*, „Studia Obszarów Wiejskich”, nr 1/2001.
2. Bis K., *Efektywność ekonomiczno-techniczna kompleksowych technologii produkcji ozimej*, „Roczniki Nauk Rolniczych”, seria G, t. 85, z. 1/1988.
3. Fotyma M., *Stan i perspektywy nawożenia w Polsce*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnictwa”, nr 6/1991.
4. Krzymuski J., Nowicki J., *Produkcja roślinna w Polsce na tle Unii Europejskiej*, [w:] *Nauki rolnicze w warunkach integracji europejskiej*, ART, Olsztyn, 1995.
5. *Rocznik Statystyczny*, GUS, Warszawa 2000.
6. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 1999.
7. *Rocznik Statystyczny Województw*, GUS, Warszawa 2000.
8. *Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski według gmin*, IUNiG, Puławy 1981.
9. *Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, Biuletyn Informacyjny IUNiG, nr 12/2000.
10. *Województwo białostockie zarys geograficzno-gospodarczy*, Wiedza Powszechna, Białystok 1958.